

СЕКЦІЯ 1

Економічні, психологічні та політичні виміри суспільного розвитку в XXI столітті

UDC 37.014.15:316.722

PODEJŚCIE CYWILIZACYJNE W BADANIACH POLITOLOGICZNYCH. SPECYFIKA GDAŃSKIEJ SZKOŁY POLITOLOGICZNEJ

Arkadiusz Modrzejewski
*Dr hab., profesor nadzw.,
Uniwersytet Gdański, Polska*

Summary. Uniwersytet Gdański jest jednym z najstarszych ośrodków politologicznych działających do dziś w Polsce. Utożsamiany jest z podejściem cywilizacyjnym w politologii. Zjawiska polityczne analizowane są jako elementy składowe transformującego się ustawicznie systemu cywilizacyjnego.

Key words: Uniwersytet Gdański, politologia, interpretacja cywilizacyjna, nauka o cywilizacji.

Arkadiusz Modrzejewski, Dr hab., profesor nadzw., University of Gdansk, Poland

CIVILIZATIONAL APPROACH IN POLITICAL RESEARCH. THE SPECIFIC OF GDANSK SCHOOL OF POLITICAL SCIENCE

Summary. University of Gdansk belongs to the oldest centres of political research in Poland. It is identified with civilizational approach in political science. Political phenomena are analyzed as elements of permanently transforming of civilizational system/.

Key words: University of Gdansk, Political Science, Civilizational Interpretation, Civilization Studies.

Środowisko politologiczne Uniwersytetu Gdańskiego działające obecnie w ramach Instytut Politologii zalicza się do jednych z najstarszych w Polsce. Jego początków doszukiwać możemy się na długo przed powołaniem do życia, z połączenia wyższych szkół – pedagogicznej i ekonomicznej, Uniwersytetu (20 marca 1970 roku). W roku akademickim 1963/64 utworzono przy gdańskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej Studium Nauk Politycznych, funkcjonujące w strukturach Wydziału Humanistycznego. Wraz z utworzeniem Uniwersytetu Studium przekształcono w Instytut Nauk Politycznych, który w dalszym ciągu funkcjonował w ramach Wydziału Humanistycznego. Do 12 sierpnia 1987 roku Instytut Nauk Politycznych posiadał uprawnienia do nadawania stopnia doktora nauk humanistycznych w zakresie nauk politycznych. Doktoryzowało się w nim ok. stu osób, z pośród których wielu pracowało bądź podjęło pracę w Instytucie. W kolejnych latach Instytut przekształcany był w różne formy instytucjonalne. Obecnie od 2002 roku politolodzy skupieni są działającym w ramach Wydziału Nauk Społecznych Instytucie Politologii, którego prawdopodobnie w październiku 2019 roku czeka kolejna reorganizacja związana z reformą nauki i szkolnictwa wyższego w Polsce oraz zmianami na Uniwersytecie Gdańskim. Gdańskie środowisko politologiczne tworzyli wybitni uczeni o ogólnokrajowym i międzynarodowym uznaniu. Twórcą politologii na Uniwersytecie Gdańskim był

prof. Kazimierz Podoski (1923–1995), długoletni dyrektor Studium oraz Instytutu Nauk Politycznych, autor wielu prac, w tym poświęconych polityce społecznej oraz rozwojowej. Oblicze gdańskiej politologii tworzyli także pozostali profesorowie, m.in.: Andrzej Sobociński (1939-1996), Czesław Ciesielski (1932–2017) pełniący obowiązki dziekana Wydziału Nauk Społecznych, Andrzej J. Chodubski (1952–2017), Andrzej Piskozub (ur. 1933), Longin Pastusiak (ur. 1935), Wojciech Multan (1930–2013), Ewa Polak (ur. 1956) oraz Marek J. Malinowski (ur. 1938) – pierwszy dyrektor powstałego w 2002 roku Instytut Politologii.

Szczególnie trzech wymienieni profesorowie, tj. Andrzej Piskozub, Andrzej Chodubski i Ewa Polak upowszechnili podejście cywilizacyjne w badaniach nad zjawiskami i procesami politycznymi. Dołączyli do nich także badacze młodszego pokolenia, którzy osiągnęli już stanowiska profesorskie, w tym autor niniejszego referatu.

W referacie tym chciałbym przybliżyć tę orientację metodologiczną w politologii, którą gdańscy politolodzy nie tylko upowszechnili, ale i twórczo rozwinęli, nadając interpretacji cywilizacyjnej status metody naukowej stosowanej w badaniach nad polityką.

Dzieje politologii nie są typowe dla rozwoju nauk. Jej początków nie można utożsamiać z jakąś konkretną dyscypliną bazową, z której wyewoluowała w procesie autonomizacji badawczej (odrębność i tożsamość metodologiczna politologii) i instytucjonalizacji środowiskowej (politologia jako odrębna dyscyplina naukowa, w ramach której uzyskać można stopnie i tytuły naukowe i wokół której tworzy się odrębne jednostki badań i kształcenia politologicznego). W przypadku nauki o polityce mówimy raczej o multidyscyplinarnej genezie. Politolodzy rekrutowali się najczęściej wśród filozofów polityki, socjologów, historyków, ekonomistów i prawników. Ta różnorodność dyscyplin, z których wywodzili się nestorzy politologii determinowała silne inklinacje interdyscyplinarne, które dziś często stanowią zarzut w debatach metodologicznych, jak również pewną elastyczność metodologiczną. Sumując różne doświadczenia przyniesione z dyscyplin wyjściowych, politologia stała się czymś na kształt kalejdoskopu raczej niż hermetycznej dyscypliny naukowej z jasno określoną i sztywną procedurą badawczą.

Eksperymentem metodologicznym było też zastosowanie interpretacji cywilizacyjnej w badaniach politologicznych. W polskiej politologii to właśnie gdańskiemu środowisku politologów przypadła rola ośrodka wiodącego w tej materii. Inspirowani badaczami dziejów cywilizacji, jak szczególnie Arnold Toynbee, Feliksa Konecznego czy Karl August Wittfogel, profesorowie Piskozub i pod jego wpływem także Chodubski zaczęli postrzegać procesy polityczne jako konsekwencje przeobrażeń cywilizacyjnych. Właściwie prof. Chodubski prowadził swoje badania poświęcone przemianom kulturowym w porewolucyjnym Azerbejdżanie oraz działalności Polonii azerbejdżańskiej na przełomie XIX i XX wieku w takim duchu na długo za nim poznał prof. Piskozuba. Jednak to właśnie dzięki o pokolenie starszemu prof. Piskozubowi prof. Chodubski uświadomił sobie znaczenie interpretacji cywilizacyjnej czy szerzej nawet nauki o cywilizacji dla badań politologicznych oraz tzw. badań polonijnych, mieszczących się w ujęciu prof. Chodubskiego w ramach politologii. Z pewnością ta nieświadomiona na

początku drogi badawczej inklinacja ku nauce o cywilizacji i jej metodzie związana jest z jego wykształceniem historycznym. Stąd też Natomiast prof. Piskozub jest z wykształcenia i uzyskanych stopni naukowych ekonomistą – specjalistą w zakresie tzw. ekonomiki transportu. Jednak od lat 60. widoczna jest u niego fascynacja historią oraz historyczne ujmowanie problemów gospodarczych, głównie związanych z transportem, co z kolei wiąże go z zainteresowaniem przestrzenią rozumianą również jako kategoria cywilizacyjna. W latach 90. opublikował szereg skryptów i prac naukowych, w których na czoło wysunięte zostały dwa wymiary analizy cywilizacyjnej, czyli historia i geografia. Jak zauważał: „Każdy z wytworów kultury ma swój rozwój w czasie, czyli swoją historię o swoje rozmieszczenie w przestrzeni, czyli geografii. Nauka o cywilizacji [...] ujawnia z jednej strony swój aspekt historyczny, z drugiej zaś – swój aspekt geograficzny”¹.

Wybór podejścia cywilizacyjnego jako orientacji metodologicznej w politologii pozycjonuje badaczy jako reprezentantów politologii humanistycznej i/lub historycznej. W przypadku tej pierwszej analizuje się na ogół subiektywną stronę polityki, czyli motywacje, wartości, idee polityczne, które prof. Chodubski określał często jako tzw. „miękkie” zagadnienia badawcze. Politologia historyczna w przeciwieństwie do humanistycznej koncentruje się na sferze obiektywnej. Analizuje się w ramach jej procedury badawczej procesy polityczne, np. rozwój instytucji i organizacji politycznych. Właśnie prof. Chodubski w swojej praktyce badawczej politologa łączył oba aspekty – humanistyczny i historyczny. Nawet w jego pracach *stricte* historycznych dostrzegalne są elementy humanistyczne, takie jak wartości indywidualne i społeczne oraz kwestie tożsamościowe i kulturowe.

Podejście cywilizacyjne polega na swoistej syntezie politologii z nauką o cywilizacji poprzez zastosowanie interpretacji cywilizacyjnej określanej także mianem wyjaśniania cywilizacyjnego. Prof. Chodubski uważał, że istotne z punktu widzenia politologii są następujące zagadnienia, będące przedmiotem refleksji nauki o cywilizacji:

- zasady rządzące przemianami cywilizacyjnymi;
- przełomy, będące siłami sprawczymi rozwoju cywilizacyjnego;
- postęp naukowo-techniczny jako mechanizm sprawczy przemian społeczno-politycznych;
- ład gospodarczy, będący konsekwencją postępu naukowo-technicznego i stanowiący zarazem miernik efektywności społecznej i politycznej;
- wykształcenie i umiejętności jako podstawowe kryteria satysfakcji społecznej i otwartości na przeobrażenia w sferze polityki;
- integracja i dezintegracja jako siły współzależne współczesnej cywilizacji;
- konflikty między cywilizacjami;
- tradycja i nowoczesność w funkcjonowaniu instytucji politycznych;
- ład prawny a przemiany cywilizacyjne;

---

¹ A. Piskozub, *Cywilizacje w czasie i przestrzeni*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2003, s. 51.

– uniwersalistyczne i pluralistyczne wizje świata².

Zastosowanie interpretacji cywilizacyjnej umożliwiło dostrzeżenie w szerszym, tj. cywilizacyjnym, a nawet historiozoficznym, kontekście ogół przemian, dokonujących się w życiu konkretnych zbiorowości czy funkcjonowaniu instytucji, np. państwa; wskazuje zarówno na swoistość przeobrażeń, jak i wykrywa prawidłowości. Stosuje się ją nie tylko w makroanalizie (skala globu, cywilizacji partykularnej, regionu świata czy państwa), ale również w badaniach nad mikrostrukturami społecznymi, takimi jak społeczności lokalne, kiedy to, np. analizie poddaje się wpływ oddziaływań globalnych, np. globalizacji, regionalizacji, globalnej migracji ludności czy standaryzacji kultur światowych w oparciu o wzorce amerykańskie na wycinek bądź całość rzeczywistości lokalnej.

Interpretacja cywilizacyjna posiada także walor praktyczny, o czym przekonywał prof. Chodubski, twierdząc, że ma ona „wymowę dla polityki i politologii. (...) Znajomość prawidłowości przemian pozwala politologom na kreślenie prognoz ostrzegawczych, np. przed zjawiskami kryzysowymi czy patologicznymi; pozwala dostrzec w procesie diachronowym zależność postaw i zachowań ludzkich od sposobów gospodarowania”³.

Ujęcie cywilizacyjne jest stosowane nie tylko przez politologów gdańskich. Światowej sławy politologiem, który odwoływał się do interpretacji cywilizacyjnej był Samuel P. Huntington. By wspomnieć tu jego bestsellerową książkę *Zderzenie cywilizacji*. Jest ona bliska także Francisowi Fukuyamie, Benjaminowi Barberowi czy popularno-naukowym futurologom, jak Alvin Toffler oraz John Naisbitt. W polskiej nauce podejście cywilizacyjne jest obecne w pracach socjologów (Kazimierz Krzysztofek), ekonomistów (Lech Zacher) oraz właśnie politologów. Dla przykładu Tadeusz Bodio uważa, że wyjaśnianie cywilizacyjne w wersji, którą spopularyzowała gdańskie środowisko politologiczne, jest bardzo przydatnym narzędziem w badaniach nad transformacją w krajach Azji Centralnej. Tadeusz Klementewicz natomiast umieścił tę metodę jako jeden z przykładów holistycznej oraz integralnej, łączącej podejście naturalistyczne (pozytywistyczne) i rozumiejące (interpretacjonizm), interpretacji humanistycznej, którą uznał jako istotne narzędzie w wyjaśnianiu procesów politycznych.

Z pewnością podejście cywilizacyjne wymaga jeszcze pracy nad opracowaniem procedury metodologicznej, co z podniesie status naukowy zarówno samego podejścia, jak i stosowanej metody – interpretacji cywilizacyjnej. Wykształciła się już pewna praktyka związana z jej stosowaniem, czas zatem na metarefleksję. I dziwić nie powinna taka kolejność. Jak zauważył jeden z najwybitniejszych polskich metodologów Stanisław Kamiński: „świadomość metodologiczna jawi się zawsze *ex post*, czyli jest rezultatem nad skończonym już dziełem naukowym”⁴.

---

² A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2013, s. 68.

³ A. Chodubski, *Wyjaśnianie cywilizacyjne w poznaniu nauk humanistycznych (społecznych)*, „Cywilizacje w czasie i przestrzeni” 1998, nr 4, s. 171.

⁴ S. Kamiński, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin: KUL 1992, s. 7.

Bibliografia

1. Bodio T., *Wyjaśnianie cywilizacyjne w badaniach transformacji posttotalitarnej w Azji Centralnej*, s. 15, [@:] http://www.inp.uw.edu.pl/files/rekrutacja/20120605_20_T.Bodio_WYJASNIENIE_CYWILIZACYJNE.pdf, dn. 27.07.2017 r.
2. Chodubski A., *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2013.
3. Chodubski A., *Wyjaśnianie cywilizacyjne w poznaniu nauk humanistycznych (społecznych)*, „Cywilizacje w czasie i przestrzeni” 1998, nr 4.
4. Kamiński S., *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin: KUL 1992.
5. Klementewicz T., *Rozumienie polityki. Zarys metodologii nauki o polityce*, Warszawa: Elipsa 2010.
6. Modrzejewski A., *W stronę politologii humanistycznej. Przyczynek do studiów nad znaczeniem interpretacji cywilizacyjnej w podejściu metodologicznym Andrzeja Jana Chodubskiego*, „Cywilizacja i Polityka” 2017, nr 15.
7. Piskozub A., *Cywilizacje w czasie i przestrzeni*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2003.